

УДК 334.01

Клапків Ю.М.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету*

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Досліджено розвиток ринку страхових послуг, зокрема послуг страхування життя в контексті інституціонального розвитку. Проаналізовано сучасний рівень розвитку ринку страхування життя. Розглянуто характер та фази інституціонального розвитку ринку страхування життя.

Ключові слова: страхові послуги, інституціоналізація, страхування життя, страховий ринок, страхова культура.

Клапків Ю.М. АНАЛИЗ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ РЫНКА СТРАХОВАНИЯ ЖИЗНИ В УКРАИНЕ

Исследовано развитие рынка страховых услуг, в частности услуг страхования жизни в контексте институционального развития. Проанализирован современный уровень развития рынка страхования жизни. Исследован характер и фазы институционального развития рынка страхования жизни.

Ключевые слова: страховые услуги, институционализация, страхование жизни, страховой рынок, страховая культура.

Klapkiv Y.M. ANALYSIS OF THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF THE LIFE INSURANCE MARKET IN UKRAINE

The development of the insurance services market, in particular, life insurance services in the context of institutional development, has been studied. The modern level of development of the life insurance market is analyzed. The nature and phases of the institutional development of the life insurance market has been studied.

Keywords: insurance services, institutionalization, life insurance, insurance market, insurance culture.

JEL Classification: B52, G22

Постановка проблеми. У процесі інституціоналізації виникають і закріплюються нові структури та відносини між людьми, між організаціями, або між людьми і організаціями. Європейські вчені виокремлюють ступінчастий характер інституціоналізації, а саме: формально-політичну і соціально – культурну фази [1]. Формально-політична фаза має місце на початку процесу змін, коли виникають формальні установчі акти, закони, умови, під впливом яких формуються інститути. Цій фазі притаманні, нав'язані зовнішнім асимілятором правила і норми. У соціально-культурній фазі формується індивідуальне ставлення особистості до організації, виникають формальні обмеження, напівформальні та неформальні, які служать для особи свого роду путівником дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблема інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні постійно знаходиться в полі зору вітчизняних науковців і практиків страхового бізнесу, зокрема Т. Артюх, В. Базилевича, С. Волосович, Д. Гвасалії, О.Залетова, Л. Куделі, О. Ковтуна, С. Осадця, О. Кнейслер, В. Тринчука, Т. Яворської та інших. Однак потребує регулярного аналізу динаміки змін з метою наукового обґрунтування спрямування сучасного розвитку.

Постановка завдання. В статті репрезентовано дослідження, що полягає в аналізі сучасного стану інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні, з урахуванням економічних та соціальних змін, що мають місце в економіці України та необхідності розвинення даної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові умовиводи, щодо існуючого етапу інституціоналізації ґрунтуються на підставі характеристики окремих рис притаманних для адаптації, об'єктивізації і седиментації, що мають місце в страховій справі. Де, видатки на страхових захист, як соціально-економічний інститут, найкраще засвідчують соціальну значимість та пріоритетність певного виду захисту у населення та інституціональний розвиток страхового ринку України.

Ринок страхових послуг залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансо-

вих ринків. Фінансова криза та падіння курсу гривні фактично унеможливили реальний аналіз абсолютних фінансових показників. Загальна кількість страхових компаній демонструє стабільне скорочення ринку, станом на 31.12.2016 становила 310, у тому числі компаній страхування життя – 39 компаній, компаній ризикового страхування – 271 компаній, продемонструвавши зменшення на 10 компаній у першій групі та аж на 41 компанію в другій групі. По відношенню до 2014 року загальне зменшення кількості компаній становило 72 інституції що більше ніж кількість зареєстрованих страхових компаній – акціонерних товариств та товариств взаємного страхування на ринку страхових послуг Польщі [2].

Водночас, незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій – 99,9% – акумулюють 200 інституцій що займаються ризиковим страхуванням та 99,5% – 20 компаній страхування життя або 51,3%.

По ринку страхування життя Індекс Герфіндала – Гіршмана (ННІ) склав 1 079,59 (у 2015 році – 982,98), по ринку ризикових видів страхування становив 280,74 (у 2015 році – 232,72). В цілому по страховому ринку Індекс Герфіндала – Гіршмана склав 245,09 (у 2015 році – 205,07).

Дані свідчать, що на ринку видів страхування інших, ніж страхування життя, спостерігається значний рівень конкуренції, Індекс Герфіндала – Гіршмана більше як у 4 рази менше 1000, хоч ще декілька років тому цей показник був більш як у 5 разів менше окресленого індексу [3]. В той час як на ринку страхування життя виокремилась стабільна тенденція до помірної монополізації [4].

Компанії страхування життя, за суттю пропонувані послуг виконують компенсаційну функцію, тобто, виправляють асиметрію, що виникла в соціально-економічних процесах, через фінансову компенсацію збитків чи втрачених за визначених обставин доходів фізичних осіб. Ринковий стан розвитку підтверджується стабільним попитом серед осіб, які хочуть передати ризик страховій компанії в обмін на премію. За результатами діяльності страхових компаній у 2016 році мало місце

зменшення кількості застрахованих 4 165 014 фізичних осіб. Окрім зменшення загальної кількості, помітний і спад кількості застрахованих упродовж року осіб на 11,0%, що фактично склав 1 378 643 фізичних осіб, у порівнянні із більше ніж півтора мільйонами за 2015 рік [5]. Водночас, незважаючи на кількісне поширення серед суспільства страхових послуг реальний страховий захист значно зменшився.

Деякі роки тому мінімальний щорічний внесок за договором накопичувального страхування становив від 800 до 1000 доларів США. На сьогодні значна кількість страхових компаній пропонують програми, де сума внеску становить від 100 до 200 доларів США на рік. Але при цьому і страхова сума, на жаль, незначна. Так при страховому платежі у 100 доларів США, через 20 років застрахована особа отримає трохи більше 2000 доларів США [3]. Дану тенденцію чітко демонструє розмір валових страхових платежів при страхуванні життя, так станом на 30.09.2015 вони становили 1 503,3 млн. грн, що на 0,2% більше, ніж за 9 місяців 2014 року [5; 6], і це навіть із урахуванням значного відсотку договорів із прив'язкою страхових платежів до іноземних валют. Незначне покращення продемонстрував останній квартал 2015 року, довівши валові страхові платежі у страхуванні життя за 2015 рік становили 2 186,6 млн. грн., підвищивши темп річного зростання до 1,2% у порівнянні із 2014 роком [6]. З урахуванням даної динаміки на 1.01.2017 року валові страхові платежі становили 2 756,1 млн. грн., що в гривневому еквіваленті забезпечило 26,0% зростання у порівнянні із результатами 2015 року. Та дозволило говорити про певну стабілізацію ринку [6].

Суттєва зміна вартості національної грошової одиниці відобразилась і на розірванні договорів страхування життя. Так курс долара США станом на 30.09.2014 р. – становив 11,82 грн., а 30.06.2015 р. – 21,01 грн., на 1.01.2017 – 27,19 [9]. На жаль темп знецінення національної валюти суттєво переважає номінальне зростання ринку страхових послуг. Тому мало місце від'ємне значення приросту резервів із

страхування життя на загальну суму 1 000,7 млн. грн. станом на 1.01.2017, що на 718,8 млн. грн. менше у порівнянні з попереднім роком.

Основна частина величини зміни резервів зі страхування життя сформована за іншими договорами накопичувального страхування, а саме – 997,2 млн. грн. За іншими договорами страхування життя величина зміни резервів зі страхування життя становить –18,9 млн. грн. на жаль дана тенденція була притаманна і для 2014 року.

В сучасних умовах, сума прибутковості поліса накопичувального страхування життя в деяких випадках цілком може конкурувати з прибутковістю банківських депозитів надійних банків (табл. 1), хоч суттєвим негативом є відсутність фонду гарантування, який на даний момент є основною перевагою банківського депозиту в Україні.

Якщо аналізувати показники основних страхових компаній, що представлені на ринку страхування життя (табл. 1), помітною є взаємозалежність як курсу національної валюти, так і стану економіки, відносно інвестиційного доходу за накопичувальними програмами. Основні компанії що працюють на ринку страхування життя України демонструють, суттєве зменшення гарантованої прибутковості, особливо в іноземних валютах, аж до повної відмови від накопичувальних складових в іноземних валютах. Яскравим прикладом є практика компанії страхування життя «МетЛайф», яка договори в валюті взагалі не укладає і ніколи не укладала. Компанія «Княжа Лайф Вієнна Іншуранс Груп» ще в 2015 році зменшила гарантовану прибутковість за валютними договорами до 1,5% з 3%, а «КД Життя», «PZU Україна Страхування життя», починаючи з 2016 року взагалі відмовились від оформлення договорів в іноземних валютах. Компанія страхування життя «ТАС» реалізує послуги страхування життя із накопичувальною складовою під 1% гарантованої прибутковості, а з 1 січня 2018 року буде 0,5%. Тоді як компанія «УНІКА Життя» з 01.01.2018 планує зменшити її до 0,5% з поточних 4% [8].

Таблиця 1

Інвестицій дохід компаній страхування життя

Назва страхової компанії	Валюта	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Юпітер VIG (Княжа)	UAH	4	27,51	23,28	13,1	15,5	14,13	14,21	15,2	14,2
	USD	3	10,83	9,6	6,56	5,69	5,78	5,29	5,1	4,3
	EURO	3	7,78	5,4	3,75	4,09	4,21	4,17	4,1	3,8
ТАС Життя	UAH	19,2	18,5	17	14,7	17	17,3	21	23	20,1
	USD	11,61	10,1	7	5,5	5,5	5	5	7	6,5
	EURO	8,67	7	4,1	4	4	4	4	7	5,5
МетЛайф / АлікоУкраїна	UAH	14,26	17,56	18,5	17,5	17	13	13,16	15,01	13,71
	Лише національна валюта									
PZU Україна СЖ	UAH	15,28	18,94	14,42	12,82	18,5	18,33	19,61	20,21	16,78
	USD	11,81	10,07	8,01	5,97	8,01	8,29	8,5	6,41	6,18
	EURO	8,77	9,35	5,86	3,42	6,08	7,14	7,59	4,37	4,08
Уніка життя	UAH		11,3	17,9	14,9	14,9	16,1	17,4	17,4	14,90
	USD		8,25	9,4	5,5	7,1	7,8	8,4	8,1	7,4
	EURO		8,25	8,7	6,1	7	7,3	8,4	8,1	7,4
Аска – Життя	UAH	13	13	13	15	17	22	22	22	21,5
	USD	4	9	9	9	9	10	10	10	9,5
	EURO	4	8	8	8	8	9	9	9	8
КД Життя	UAH	-	17,4	18,3	13,2	16,2	19,5	22	19,2	19,7
	USD	-					10,2	12,5	10,2	7,5
	EURO	-	11	5,7	7	7,4	8,3	9,6	8,3	5,4

Джерело: складено на основі [8; 9; 10]

На нашу думку, хоч страхові послуги і демонструють перевагу у фінансових результатах у порівнянні із банківськими депозитами, та все ж вони локалізують дані кошти в тій же економіці, тієї ж держави, що не дозволяє отримувати суттєві переваги жодній із фінансових інституцій. Так наприклад, компанія страхування життя «КД Життя» майже 30 млн. грн. на 1.01.2017 розміщувала на депозитних рахунках із строком погашення понад 3 місяці [9].

Рисуюнок 1 демонструє динаміку середнього інвестиційного доходу у провідних компаніях страхування життя в євро, доларах США та гривні. Як показано на рис. 1, інвестиції зростали в останні роки доволі динамічно. Безперечно, становище на страховому ринку також є не обов'язковим елементом інституціонального розвитку страхування життя. Компанії страхування життя є важливим елементом української економіки, а їх роль зростає з року в рік.

В даний час в Україні працює близько сорока товариств страхування життя, сама ж кількість компаній страхування життя невпинно зменшується з 62 у січні 2014 року до 50 компаній у вересні 2015 року, до 39 у січні 2017 року.

Водночас, незважаючи на динамічні зміни прибутковості компаніям що працюють на ринку страхування життя, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій (98,9% – у 2015 році чи 99,5% – 2016 році) отримують 20 страхових компаній тобто, можна саме таку кількість компаній страхування життя можна визначити як реально діючу на ринку страхових послуг України. При тому, із них лише 3 компанії задекларували приріст страхових резервів зі страхування життя понад 100 млн. грн. що забезпечило по 72,5% загального приросту страхових резервів.

В той час як 13 компаній у 2016 році отримали від'ємне значення приросту резервів із страхування життя на загальну суму 37,2 млн. грн., що було обумовлене достроковим розриванням договорів страхування. Нажаль, тенденція дострокового розривання укладених договорів у аналогічній кількості компанії, мала місце і в попередньому році, що демонструє стабільний розвиток ринку страхових послуг України [10].

Водночас найсуттєвішим показником спрямування інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні є рівень чистих страхових виплат, який станом на 1.01.2016 р. за видами добровільного особистого страхування складав 48,9%, а зі страхування життя – 25,0%, а на 1.10.2017- 43,2 та 15,2% відповідно [5].

Соціально-культурна фаза інституціоналізації страхового ринку України яскраво характеризується структурою страхових премій із добровільних видів страхування. Так, на 1 січня 2017 року: 21,7% всіх страхових премій від громадян становили премії від страхування наземного транспорту, що демонструє стабільне близько 1,0% щорічне зростання; від страхування життя надійшло – 19,9% всіх страхових премій від

громадян, що на що на 27,6% більше в порівнянні з відповідною датою 2016 року; від медичного страхування (безперервне страхування здоров'я) – 7,2% у порівнянні до 8,0% у 2014 році; тоді як страхування від нещасних випадків – 5,4% всіх страхових премій від громадян, що на 76,1% більше в порівнянні з 2015 роком, який продемонстрував більше ніж 50,8% порідіння по відношенню до 2014 року [4].

Подібна динаміка демонструє турботу пересічного українця про власний транспортний засіб, що посилюється зростанням його вартості через знецінення власної грошової одиниці. Та неоднозначне ставлення до ролі страхування життя і здоров'я у системі цінностей та пріоритетів фізичних осіб. Що дозволяє говорити про стан початкового формування відповідної страхової культури, та навиків життя громадян у ринковій економіці. Даний стан демонструє соціально-культурну фазу інституціоналізації страхового ринку України, період становлення поглядів, використання та формування інститутів страхового ринку під інтереси потенційних клієнтів.

Соціально – культурні засади інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні важко оцінити, так як це тривалий процес, що проходить у кілька етапів, крім того, не піддається об'єктивному вимірюванню свідомість суспільства. Дослідження на тему ставлення українців до страхування стосуються, в основному, страхування в цілому, а не окремо страхування життя, або накопичувального пенсійного страхування. Саме тому, важко оцінити соціально-культурну фазу інституціоналізації розвитку страхування життя. Науковці вважають, що формування добровільного ринку страхування життя в розвинених країнах почалося із заробітної плати еквівалентної \$500 на місяць. Якщо середньомісячна зарплата громадян становить менше зазначеної суми, то важко говорити про соціально-культурну готовність до поширення страхування життя. В Україні середня заробітна плата менше \$200 [11]. Тому для середньостатистичного громадянина України платіж на страхування життя зазвичай належить до групи так званих відкладених потреб, які досить болісно дадуть про себе знати лише в майбутньому і часто не усвідомлюються сьогодні [12, с. 91].

Дослідження, проведенні І. В. Фисун та О. В. Сороковою (2013) [13], визначили не готовність Українського суспільства навіть у найменш ризиковій щодо здоров'я віковій групі, використовувати послугу стра-

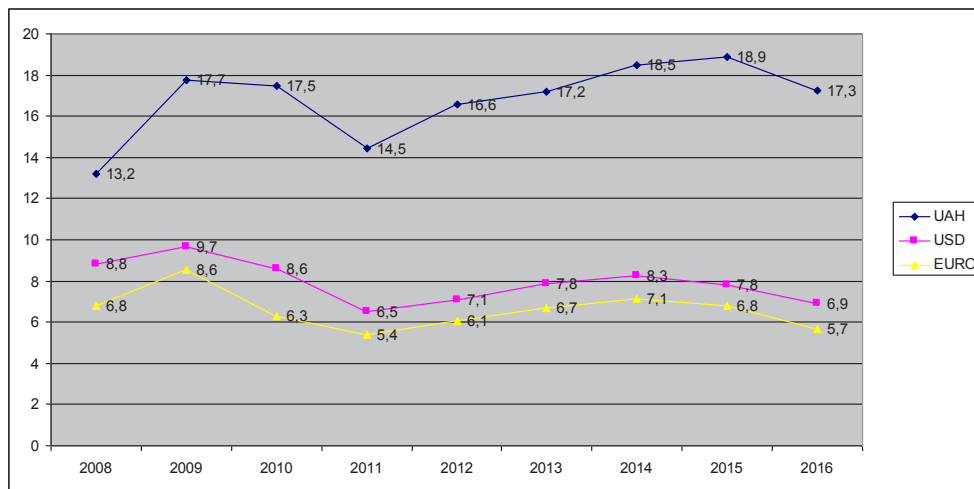

Рис. 1. Середній інвестиційний дохід по договорах страхування життя

Джерело: побудовано на основі даних таблиці 1

хування життя, як могутній та комплексний інструменту соціального захисту [13]. Має місце на ринку і недобросовісна практика агентів, яка шкодить розповсюдженню страхової культури та підтриманню високого реноме страхування, але стає високо вартісним шляхом поширення фінансової грамотності [14].

Проведене нами дослідження демонструє надзвичайно повільну реалізацію соціально – культурної фази інституціоналізації страхування життя в Україні. Водночас виявлено, що незважаючи на негативні тенденції, держава все частіше перекладає соціальні функції власне на інститут страхування та особисте вирішення майбутніх проблем її громадянами.

Формально-політична інституціоналізація розвитку страхування життя через організацію процесу покликана забезпечити фінансову компенсацію.

Фінансовим аспектом втрат є, насамперед, зменшення сімейного бюджету через відсутність доходу, яким поповнював сімейний бюджет один із годувальників, а іноді це був єдиний годувальник сім'ї. У разі такої ситуації родина, згідно чинного законодавства, отримує допомогу на поховання [15], яка має бути не меншою за прожитковий мінімум (на 1 січня 2017 року – 1544 гривні), у разі ж смерті пенсіонера особам, які здійснили його поховання, виплачується допомога на поховання пенсіонера в розмірі двомісячної пенсії, яку отримував пенсіонер на момент смерті. Крім того, якщо є неповнолітні діти до 18 років, передбачена пенсія по втраті годувальника, у разі навчання – період виплати продовжується до 23 років. Для отримання цієї допомоги визначено необхідний мінімум страхового стажу годувальника на день його смерті, передбачений для призначення членам його сім'ї пенсії у зв'язку із втратою годувальника.

Передбачене соціальними стандартами забезпечення не є достатнім для покриття існуючої фінансової уразливості. Страхову суму та страхове покриття у полісах страхування життя на практиці визначають на підставі статистичної інформації про потреби сім'ї, які можуть виникнути в подібній ситуації. Враховуватись може ряд кумулятивних факторів, де основним є забезпечення втраченого доходу сім'ї, а основою для оптимальної страхової суми, як правило, встановлюється сумарний 5-10 річний дохід застрахованої особи. В українській практиці більшість договорів страхування життя укладається із метою забезпечення погашення споживчих кредитів або іпотеки. Значно рідше, але мають місце і більш складні форми, наприклад, захист капіталу на старту доросле життя дітей, накопичення на весілля, навчання чи для придбання житла. Через рефінансування понесених збитків організація страхування життя забезпечує відчуття фінансової безпеки [16].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, саме в процесі інституціоналізації виникають і закріплюються інституції, що працюють на ринку страховому ринку та відносини між особами, організаціями, клієнтами та органами нагляду. Аналіз інституціоналізації на політично-правовій чи ринковій фазі, засвідчив сформовані та законодавчо закріплені інститути. На рівні соціально-культурного формування, поглядів як працівників, власників, суспільства та клієнтів зокрема, необхідним є зміна та функціонування страхового ринку впродовж декількох поколінь. Позитивом є переорієнтація із майнового страхування, а саме страхування наземного транспорту, до турботи про життя і здоров'я, та абсолютні показники страхових

платежів засвідчують доволі низьку страхову культуру населення, та незначну фінансову спроможність до використання цих фінансових продуктів.

Зменшення кількості страхових компаній поступово монополізує ринок, на початок 2017 року Україні працювало близько сорока товариств страхування життя, сама ж кількість компаній страхування життя невинно зменшується з 62 у січні 2014 року до 50 компаній у вересні 2015 року, до 39 у січні 2017 року. При тому, із них лише 3 компанії задекларували приріст страхових резервів зі страхування життя понад 100 млн. грн. що забезпечило по 72,5% загального приросту страхових резервів.

В той час як 13 компаній у 2016 році отримали від'ємне значення приросту резервів із страхування життя, що було обумовлене достроковим розірванням договорів страхування. Нажаль, тенденція дострокового розірвання укладених договорів у аналогічній кількості компанії, мала місце і в попередньому році, що демонструє сталий розвиток ринку страхових послугу України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Morawski W. Zmiana instytucjonalna. / W.Morawski // Spoleczeństwo. Gospodarka. Polityka, Wydawnictwo Naukowe PWN. – Warszawa. – 1998.
- Raport roczny 2015 Polskiej Izby Ubezpieczeń. – PIU. – 2016. – 159 s.
- Клапків Ю.М. Спрямування інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні // Юрій Клапків / Світ фінансів. – 2016. – Випуск 1. – С. 206-215.
- Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2015 року [Електронний ресурс]. URL: forinsurer.com/files/file00556.pdf
- Підсумки діяльності страхових компаній за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nfp.gov.ua/files/sk_%202016.pdf
- Підсумки діяльності страхових компаній за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forinsurer.com/files/file00556.pdf>
- Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
- Чедрик О. Інвестиційний дохід компаній зі страхування життя, або тенденції на ринку страхування життя / Олександр Чедрик, Володимир Погребной// Все про гроші. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vseprogroshi.com.ua/tendenci%D1%97-na-rinku-straxuvannya-zhittya.html>
- СК «КД Життя» примітки до фінансової звітності за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.kd-life.com.ua/files/2016/notes_2016.pdf
- Клапків Ю.М. Визначники формування сприятливого середовища для сталого розвитку ринку страхових послуг // Юрій Клапків / Економічний простір. – №119. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2017. – С. 122-134.
- Ільєнко Н. «Забезпечення оптимальної диференціації заробітної плати-важливий напрямок регулювання оплати праці.» / Н. Ільєнко, Ю. Спасенко // Україна: аспекти праці. – 2015. – 1. – С. 22-27.
- Ярошенко С. Л. Проблеми становлення та розвитку страхового ринку життя в Україні / С. Л. Ярошенко, Л.В. Куделя // Формування ринкових відносин в Україні. – № 4. (83). – 2012. – С. 86-93
- Фисун І. Адаптація програм страхування життя до сучасних умов функціонування ринку освітніх послуг в Україні / І. В. Фисун, А. В. Сорокова // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки. – 2013. – № 2. – С. 338-343.
- Janowski A. Commision based compenstion system the factor of effectiveness or pathology determinant/ Andrzej Janowski // ScienceRise. – 2015. – N3.3 (8).
- Закон України «Про поховання та похоронну справу» // Відомості Верховної Ради. – 2004. – N7. – Ст. 47.
- Jensen N. Personal finance and life insurance under separation of risk aversion and elasticity of substitution/ Jensen Ninna Reitzel, Mogens Steffensen // Insurance: Mathematics and Economics. – 2015. – № 62. – S. 28-41.